

घटक 2 : जलसंधारण

प्रकरण 3 : जलसंधारण व लोकसहभाग

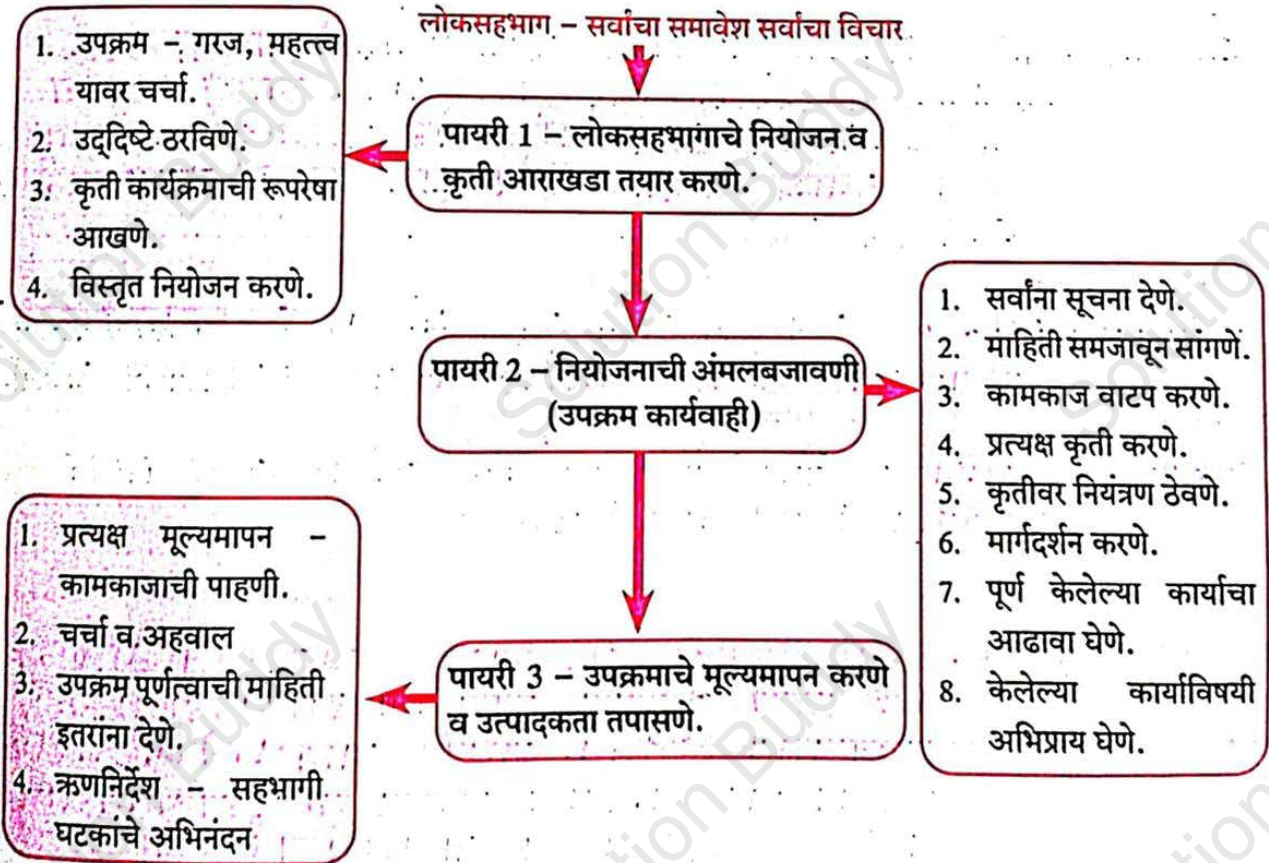
थोडक्यात ...

पाणी ही पृथ्वीवरील सर्वात महत्त्वाची संपत्ती आहे. सजीवसृष्टीची उत्पत्ती पाण्यामुळेच झाली. सजीवांच्या जीवनात प्राणवायूनंतर पाण्याचा क्रम लागतो म्हणूनच पाण्याला 'जीवन' असे संबोधले जाते. पाणी हा नैसर्गिक स्रोत असला तरी त्याचे असमान वितरण-वाटप, वाढती मागणी व योग्य व्यवस्थापनाच्या अभावामुळे सध्या त्याची टंचाई जाणवू लागली आहे. यावर उपाय म्हणून शासनातर्फे अनेक लोकोपयोगी जलसंधारण योजना राबविल्या जातात. तसेच स्थानिक, सामूहिक व वैयक्तिक पातळीवर प्रयत्न करण्यात येतात. जलसंधारण योजना ह्या केंद्र किंवा राज्य शासन स्तरावर स्वतंत्रपणे तसेच केंद्र व राज्य शासनाच्या एकत्रित सहभागानेदेखील राबविल्या जातात. या योजनांच्या अंमलबजावणीमध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका फार महत्त्वाची असते.

कोणतीही समस्या किंवा सार्वजनिक कार्य हे एका व्यक्तीने अथवा लहान गटाच्या सहभागाने यशस्वी होत नाही तर त्याकरिता त्या गावाने, त्या परिसराने अथवा गावकऱ्यांनी विविध स्वरूपात टप्प्याटप्प्याने केलेली मदत (वेळ, श्रमदान, कौशल्य, अर्थसाहाय्य इत्यादी) महत्त्वाची असते. त्यामुळे जलसंधारणात लोकसहभाग महत्त्वाचा आहे.

एखादी समस्या सोडवण्यासाठी अथवा कार्य पूर्ण करण्यासाठी सर्वांनी एकत्रित येऊन समस्येचा शोध घेणे, योग्य नियोजन करणे, त्यांची अंमलबजावणी करणे, वेळोवेळी कार्याचे मूल्यमापन करणे म्हणजे लोकसहभाग होय.

• लोकसहभागातून पूर्ण करावयाच्या कार्याचा ओघतक्ता

उपक्रमाचे नाव : परिसरात रात्रवण्यात आलेल्या एका जलसंधारण योजनेची/उपक्रमाची व त्यातून पूर्ण केलेल्या एका कामाची प्रत्यक्ष भेट देवून माहिती घेणे.

इया क्षेत्रांत अपूराव अन्नि यमित पाऊस पडतो. हा पाऊस अडपून तो अमि नित भुरविण पाठ्याच प्रश्न सोडवयासाठी एकत्र येऊन उपाय काढता.

15 दिवस

साहित्य व उपकरणे :

उपक्रमाची कार्यपद्धती : जलसंधारण योजना/उपक्रमाची उद्दिष्टे, अंमलबजावणी व पूर्ण झालेल्या कामाची गरज, ठिकाण, क्षेत्र, उपयुक्तता, परिणामकारकता याबाबत सविस्तर माहिती

जल साधारणपणे ठंडी द्रव्ये आहेत.

उपयुक्तता - ① मानवाच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करण्यासाठी व्यापण निसर्गावर अवलंबून असतो.

② पाणी भाडवणे, भाडवलेले पाणी जमिनीत मुरवणे, त्या पाण्याच्या योग्य रितीने वापर केला तर दुष्काळ, तापमान यांसारख्या समस्यांना सावरण्यास मदत होईल.

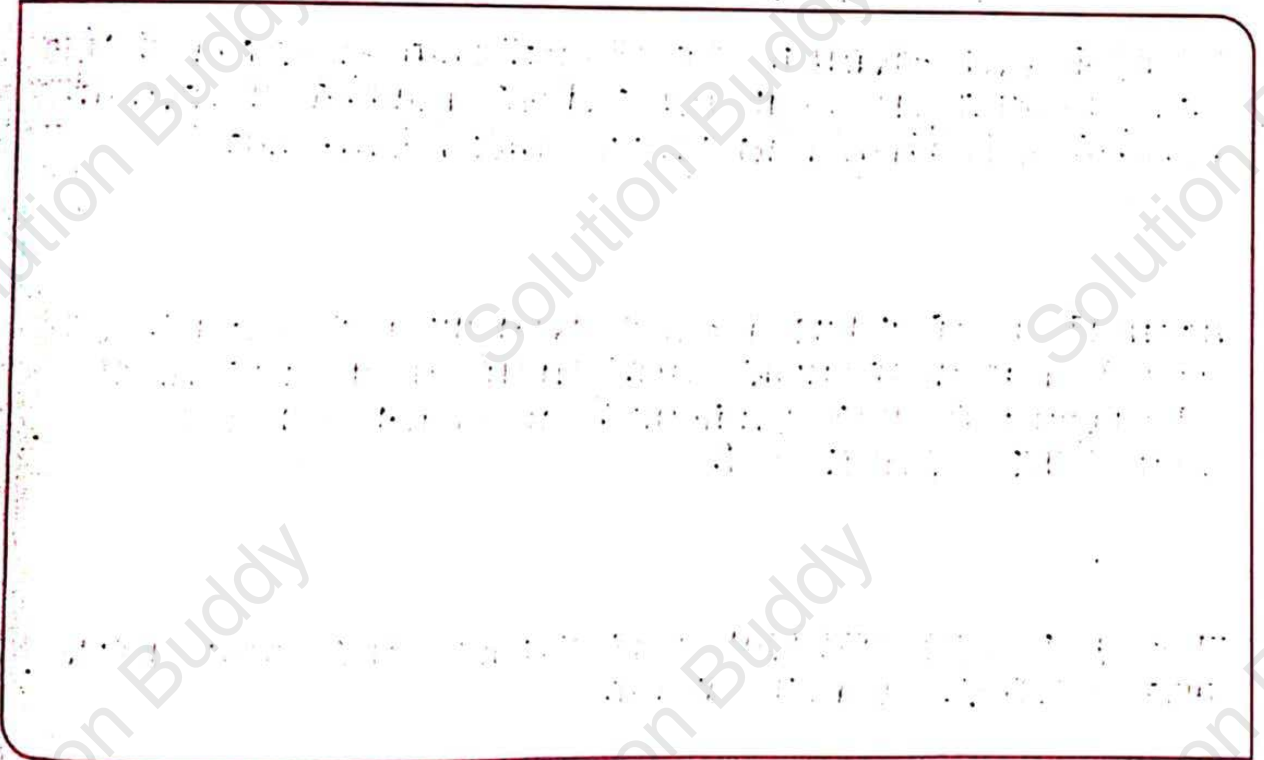
③ मानवाला पाण्याचे महत्त्व समजले.

④ या उपक्रमात आणी भाडवून त्याचा योग्य उपयोग केला जातो.

⑤ या उपक्रमाने पाण्याचे संकट टाळले जाते. पाण्याचा योग्य प्रकार वापर केला जातो.

⑥ पृथ्वीवर प्रचंड उपसा यामुळे पाणी टंचाई जाणवते. या उपक्रमाने यावर आळा बसतो.

आकृती/छायाचित्रे

उपक्रम करीत असताना स्पष्ट झालेल्या संकल्पना :

शेततळे, जलसिंचन यांच्या संकल्पना स्पष्ट झाल्या. काही
शेती बाबतच्या नवीन गोष्टी व त्यावर परिणाम व
बदल करणाऱ्या घटकांच्या संकल्पना स्पष्ट झाल्या.

नवीन काय शिकलात ?

पाणी हे जीवन असून ते पंचतत्वांपैकी एक आहे. पाण्याचे
जीवनात अत्यंत साधारण महत्त्व आहे. पाण्याचा अनिश्चित
वापर टाळून ते योग्य प्रमाणात वापरणे. त्यामुळे आपल्या
वर कधी पाण्याचे संकट येणार नाही.

निष्कर्ष :

पावसाचे पाणी जमिनीत मुरल्याने त्याचा योग्य फायदा जमिनीला
होतो. पाणी भाडवा, पाणी जिरवा ही योजना देखील कमी येते.

उपक्रमाविषयी आपले मत/अनुभव लिहा :

हा उपक्रम करत असताना मधील संकल्पना समजली. कमीत-कमी
यथार्थ पाणी जमिनीत मुरवता येते. पाण्याची अतिवापर टाळता
जाने.

पालकांची मदत :

हा उपक्रम करत असताना ज्या ठिकाणी मला मदत आली किंवा
काही संकल्पना समजल्या नाहीत तेव्हा पालकांची मदत आली.
पालकांनी जलसिंचनाबाबत विरोध आहोती सांगितली.

पालकांचे मत :

पाण्याचा योग्य वापर केल्याने तसेच पाण्याचे महत्त्व पटवून
दिल्याने दानी वाया जाणार नाही. पाणी भाडवा, पाणी जिरवा
या संकल्पनेचा वापर करावा. पाणी भाडवल्याने अविद्यमान
पाणी टंचाई आसणार नाही.

सहकार्य घेतलेल्या व्यक्ती :

हा उपक्रम करत असताना मला शिक्षक, आई, वडील, बहिण,
भाऊ मित्र इ. सहकार्य लाभले.

वापरण्यात आलेल्या संदर्भ साहित्यांची यादी :

- ① ७५८००० १० वी जलसुरक्षा पुस्तक
- ② संयोजन ग्रंथ
- ③ पाणी फाउंडेशन माहिती पुस्तिका

कृती : तुम्ही अभ्यासलेल्या जलसंधारण योजना/उपक्रम याअंतर्गत पूर्ण झालेल्या एका कामाच्या संदर्भाने लोकसहभागातून पूर्ण केलेल्या कार्याचा ओघतक्ता सविस्तर तयार करा.

पायरी १ - लोकसहभागाचे नियोजन व कृती आराखडा तयार करणे.

काय केले ?

१. उपक्रम गरज, महत्त्व यावर चर्चा.
२. ठरविलेले ठरविले.
३. कृती कार्यक्रमाची रूपरेखा आखणे.
४. विस्तृत नियोजन करणे.
५. ....

पायरी २ - नियोजनाची अंमलबजावणी (उपक्रम कार्यवाही)

काय केले ?

१. सर्वांना सूचना देणे व माहिती समजावणे.
२. कामकाज वाटप करणे व प्रत्यक्ष कृती करणे.
३. कृतीवर नियंत्रण करणे.
४. मार्गदर्शन करणे.
५. पूर्ण केलेल्या कामाचा आढावा होणे.

पायरी ३ - उपक्रमाचे मूल्यमापन करणे व उत्पादकता तपासणे.

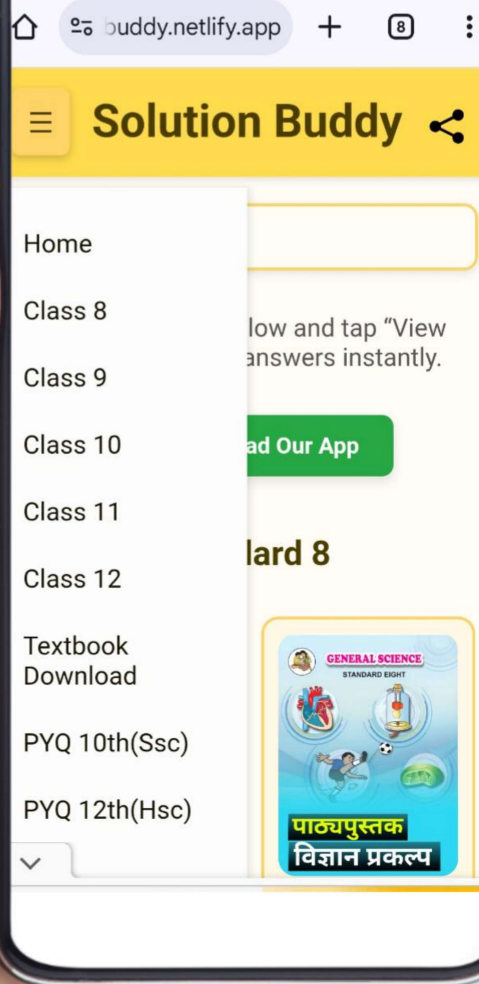
काय केले ?

१. प्रत्यक्ष मुल्यमापन - कामकाजाची पाहणी
२. यधी व अहवाल
३. उपक्रम पूर्ण होण्याची माहिती इतरांना देणे
४. प्रश्न निर्देश - सहभाग
५. घटकाने अभिनंदन

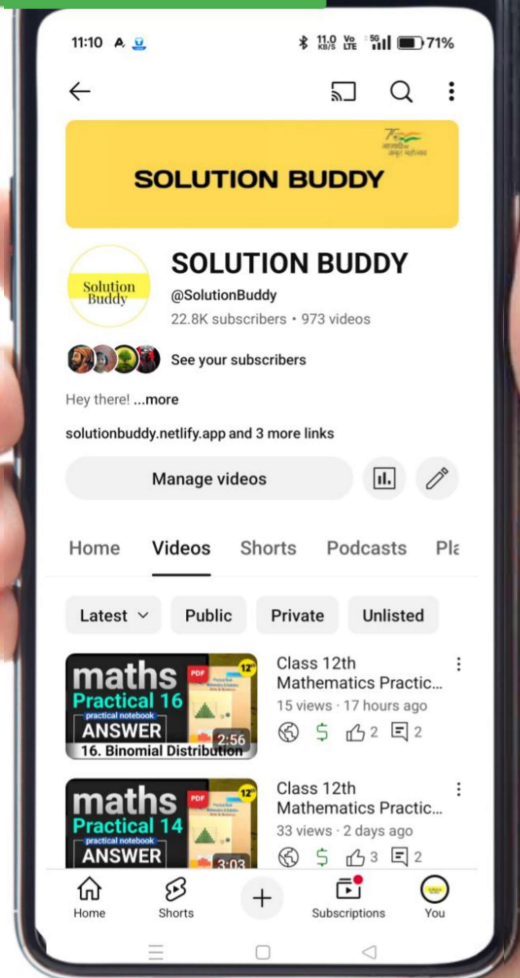
शिक्षकांचा अभिप्राय स्वाक्षरी व दिनांकासह :

***

Our Website

Our Channel

 On Solution Buddy, You Will Get:

- ✓ Exercise solutions for Class 8–12
- ✓ Previous Year Question Papers (10th & 12th)
- ✓ Free Textbook Downloads
- ✓ Practical Solutions (Class 10, 11 & 12)
- ✓ Water Security Exercise & Activity Solution
- ✓ Defence Studies Exercise Solution
- 👉 Website: solutionbuddy.netlify.app
- 👉 YouTube: youtube.com/@solutionbuddy

Solution Buddy

